

Santykis su savimi ir jo vaidmuo ugdant vyresniųjų mokinių toleranciją

Andrius Sprindžiūnas

Vilniaus universitetas

Straipsnyje nagrinėjama asmenybės pozityvaus santykio su savimi reikšmė tolerancijos raidai. Santykio su savimi rodikliais laikant savęs supratimą, savigarbą, autosimpatiją ir kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestį, atskleidžiamos X–XII klasių mokinių santykio su savimi ir jų tolerancijos sampratos, emocinių išgyvenimų ir elgesio ypatumų sąsajos.

Pagrindiniai žodžiai: tolerancija, tolerancijos samprata, tolerantiškas elgesys, asmenybės santykis su savimi.

1. Tolerancijos ugdymo aktualumas

Lietuvoje tolerancija daugiausiai nagrinėta filosofiniu požiūriu, tačiau dabar jos svarba vis dažniau pabrėžiama ir pedagogų darbuose (B. Bitinas, 1996; M. Lukšienė, 1992; Ž. Jackūnas, 1992; L. Jovaiša, 1995 ir kt.). Tuo tarpu užsienio pedagogų darbuose (T. F. McLaughlin, T. Lickona, V. Smekal, B. Reardon, W. P. Vogt ir kt.), UNESCO bei ES dokumentuose ypač pabrėžiama tolerancijos reikšmė atviros, demokratinės visuomenės sėkmingai raidai. Neretai dėmesys sutelkiamas į tolerancijos turinį, neįsigilinant į vidines tolerancijos raidos prielaidas. Tačiau norint puoselėti toleranciją kaip moralinę ir socialinę savybę, svarbu atskleisti ir svarbiausius ją lemiančius vidinius veiksnius.

Remiantis tolerancijos problemą tyrinėjusiu psichologų ir pedagogų darbais, galima manyti, kad, kaip asmenybės bruožas, brandi tolerancija yra daugelio vidinių bei išorinių veiksnių sąveikos rezultatas. Nors išoriniai veiksniai

(aplinkos įtaka, auklėjimas, socialinio bendravimo patirtis ir kt.) neabejotinai svarbūs sėkmingai tolerancijos raidai, būtų netikslu šią asmenybės savybę laikyti vien išoriškai sąlygota. Remiantis S. L. Rubiņšteino ir kitų psichologų darbais galima manyti, kad išoriniai veiksniai veikia per vidines sąlygas, o įvairios asmenybės savybės formuojasi priklausomai tiek nuo išorinių, tiek nuo vidinių sąlygų. Todėl, siekiant sėkmingai ugdyti mokinių toleranciją, yra svarbu išsiaiškinti svarbiausius jos raidą lemiančius vidinius veiksnius.

Poreikis atskleisti esmines vyresniųjų mokinių tolerancijos sėkmingos raidos prielaidas paskatino **tyrimo objektu** pasirinkti X–XII klasių mokinių tolerancijos ypatumus. **Tyrimo tikslas** – atskleisti esmines aukštesniųjų klasių mokinių tolerancijos ugdymo prielaidas. **Tyrimo metodai** – tolerantiško žmogaus savybių ir tolerantiško elgesio aprašai, tolerancijos sampratos, V. V. Stolino asmenybės santykio su savimi, J. C. Crumbaugh, L. T. Maholicko gyvenimo

prasmės, M. Rokeacho autoritariškumo, dogmatškumo bei mąstymo nelankstumo klausimynai, testai ir kt. Šio **straipsnio tikslas** – atskleisti X–XII klasių mokinių tolerancijos bei šių mokinių santykio su savimi ypatumų sąsajas.

Pirmuoju tyrimo etapu (1999 m.) dalyvavo daugiau kaip 400 įvairių Vilniaus miesto vidurinių mokyklų X–XII klasių mokinių, o antruoju (2000 m.) buvo ištirti dar 133 vienuoliktų klasių moksleiviai.

2. Asmenybės santykis su savimi kaip reikšminga tolerancijos ugdymo prielaida

Tyrinėdami tolerancijos vidines prielaidas, kai kurie psichologai (G. Allport, E. Fromm, M. Rokeach ir kt.) pastebėjo, kad tolerancijos trūkumas neretai siejasi su išankstiniu priešišku kitų žmonių atžvilgiu, nepakantumu kitoniškumui ir įvairiais mąstymo stereotipais. Psichologai yra pastebėję, kad kai kurie individai yra ypač linkę tarsi supaprastinti tikrovę, vertindami aplinkos reiškinius dichotomiškai, kaip gerus ar blogus, o aplinkinius žmones skirstydami į savus ir pavojingus svetimus. Tokį asmenybės polinkį daugelis tyrinėtojų laiko neadekvataus santykio su kitais žmonėmis išraiška, o jo priežasčių ieško gilindamiesi į individo socialinės patirties ir santykio su savimi ypatybes.

Asmenybės santykis su savimi yra sudėtingas psichologinis konstruktas, kuriam susiformuoti labai didelę įtaką turi bendravimo su kitais žmonėmis, veiklos pobūdis ir kiti veiksniai. Santykio su savimi tyrinėtojai atkreipia dėmesį į kognityvų, emocinų ir reguliacinių (elgesio) šio santykio komponentus (B. B. Столин, 1983), o vienu iš svarbiausių jo rodiklių laiko savimonę (G. Valickas, 1991 ir kt.), kuri atspindi ne tik žmogaus santykį su

savimi, bet ir santykį su aplinkiniu pasauliu. Taip pat V. Stolinai atkreipė dėmesį, kad asmenybės santykis su savimi ir santykiai su kitais žmonėmis iš esmės yra susiję (1983). Analizuodamas asmenybės savimonės raidą, šis mokslininkas atkreipė dėmesį į „Aš“ ir „ne-Aš“ santykį asmenybės vidaus struktūroje. Kadangi viena iš pagrindinių tolerancijos apraiškų yra pakantumas kitų žmonių kitoniškumui, svarbu išsiaiškinti, ar ši asmenybės savybė nėra susijusi su savimonės raidos stadijomis ar patologijomis. Anot autoriaus, vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl kartais susiklosto neadekvatūs ar net priešiški individo santykiai su kitu žmogumi, yra vidinio santykio tarp „Aš“ ir „ne-Aš“ įvaidžiųjų ypatybės.

Tyrinėdamas dorovinio santykio su savimi ir su kitais žmonėmis sklaidą, V. Stolinai skyrė tris svarbiausias tokių santykių sritis. Tai požiūris į save patį, į kitus žmones bei kitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkestis. Autoriaus nuomone, brandžius (taip pat tolerantiškus) santykius su kitais žmonėmis gali sukurti tik asmenybė, kurios požiūriui į save būdinga pagarba, simpatija bei atitinkamos simpatijos ir pagarbos lūkestis iš kitų žmonių. Jei individas negerbia savęs, labai tikėtina, jis negerbs ir kitų žmonių, ypač kitoniškų. Tai gali vykti ir esant neįsąmonintam savigarbos, autosimpatijos ir savęs supratimo trūkumui, kuris dažnai pasireiškia kartu su kitų žmonių nepalankumo ar net neapykantos lūkesčiu. V. Stolinai nurodo, kad asmenybės, pasižyminčioms ypač giliais vidiniais konfliktais, dažnai būdingi neadekvatūs santykiai su kitais žmonėmis, kuriuose nesąmoningai įsmevinami „ne-Aš“ bruožai. To požymiai gali būti, pavyzdžiui, individo nesugebėjimas atpažinti savęs kituose, nesugebėjimas įžvelgti savo bei aplinkinių žmonių panašumo ir kt. (B. B. Столин, 1983).

Remiantis brandžios ir save realizuojančios, socialios asmenybės tapsmą tyrusių psichologų (A. Maslow, 1970, C. Rogers, 1985, G. Valickas, A. Suslavičius, 1999 ir kt.) darbais taip pat galima manyti, kad adekvačiai pozityviai save vertinantis žmogus labiau gerbia kitus žmones ir dažniau su jais palaiko adekvačius, lygiateisius, tolerantiškus santykius. I. S. Kono, R. Burnso nuomone, jie taip pat geriau adaptuojasi bendraamžių bendruomenėje, patys būna labiau gerbiami aplinkinių.

Panašus ir filosofinius moralinės tolerancijos pagrindus nagrinėjančių autorių požiūris. Kaip nurodo I. S. Markhamas, T. H. McLaughlinas, W. P. Vogtas, L. Žuk-Lapinska ir kt. autoriai, prie svarbiausių asmenybės tolerantiškumą sąlygojančių vidinių veiksnių turėtų būti priskiriamas asmens orumas bei vidinė nuostata su kitais žmonėmis elgtis pagarbiai, dėmesingai, pakančiai. Analogiškai vidinės tolerancijos prielaidas apibrėžia ir lietuvių mąstytojai (Vydūnas, V. Sezemanas, R. Plečkaitis, K. Stoškus ir kt.) bei pedagogai, atkreipdami dėmesį į kiekvieno asmens neprilygstamą vertę, prigimtines teises, moralinę atsakomybę gerbti kitų žmonių teises. Apibendrinant šių autorių pastebėjimus taip pat galima manyti, kad vienas iš svarbiausių tolerancijos raidą lemiančių vidinių veiksnių yra adekvatus asmenybės santykis su savimi.

Nors asmenybės santykis su savimi gali būti vertinamas pagal daugelį parametrų, remiantis psichologų V. Stolino, M. Rokeacho, I. S. Kono, R. Burnso bei L. Žuk-Lapinskos darbais, asmenybės santykio su savimi svarbiausiais rodikliais atliekant vyresniųjų mokinių tolerancijos tyrimą laikyta savigarba, autosimpatija, kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis bei savęs supratimas, išreiškiantys šio santykio su savimi kognityvų ir emocinį aspektus.

3. Vyresniųjų mokinių santykio su savimi bei jų tolerancijos sąsajos

Siekiant įvertinti tyrime dalyvavusių X–XII klasių mokinių pozityvaus santykio su savimi lygį, buvo panaudota modifikuota V. Stolino (1987) metodika. Pagrindiniais santykio su savimi rodikliais laikant savęs supratimą, savigarbą, autosimpatiją bei kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestį, tiriamųjų buvo paprašyta įvertinti, kiek jiems asmeniškai tinka aukštą šių rodiklių lygį išreiškiantys teiginiai. Jei tiriamieji nurodydavo, kad vienas ar kitas teiginys jiems labai tinka, tai laikyta, kad atitinkamo rodiklio lygis yra labai aukštas, tinka – aukštas, kartais tinka – nelabai aukštas, netinka – žemas (ir atvirkščiai, kai buvo vartojami priešingi teiginiai).

Statistinė tyrimo duomenų analizė atskleidė tam tikras vyresniųjų mokinių santykio su savimi rodiklių bei įvairių šių mokinių tolerancijos parametrų priklausomybes. Šių mokinių santykio su savimi rodiklių bei mokinių tolerancijos sampratos ypatybių koreliacijos leidžia manyti, kad geriausiai tolerancijos esmę bei prasmę suvokia tie mokiniai, kurie tikisi kitų žmonių palankaus požiūrio į save (1 lentelė).

Tyrimo duomenų analizė neatskleidė statistiškai reikšmingų tiesioginių aukštesnio savęs supratimo, savigarbos bei autosimpatijos lygio ir geresnio tolerancijos esmės bei prasmės suvokimo ryšių. Tačiau statistinė analizė atskleidė statistiškai reikšmingą šių vidinių veiksnių ir aukštesnio mokinių pažangumo bei atitinkamai aukštesnio pažangumo ir geresnio tolerancijos esmės bei prasmės suvokimo koreliaciją. Taigi tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad vyresniųjų mokinių savęs supratimas, savigarba, autosimpatija yra svarbios šių mokinių tolerancijos sampratos raidos prielaidos, nors tiesioginė jų koreliacija nėra statistiškai reikšminga.

1 lentelė. X–XII klasių mokinių santykio su savimi bei jų tolerancijos sampratos koreliacijos

<i>Tolerancijos sampratos rodikliai</i>	<i>Tolerancijos esmės suvokimo išsamumas</i>	<i>Tolerancijos prasmės suvokimo gilumas</i>
Savęs supratimas	-0,015	-0,058
Savigarba	0,054	0,026
Autosimpatija	-0,017	-0,080
Kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis	0,142**	0,132**

** p<0,01

2 lentelė. X–XII klasių mokinių santykio su savimi bei tolerantiško elgesio su bendraamžiais koreliacijos

<i>Tolerantiško elgesio apraiškos</i>	<i>Man-dagus</i>	<i>Dėme-singas</i>	<i>Pagar-bus</i>	<i>Taikin-gas</i>	<i>Kantrus</i>	<i>Atlaidus</i>	<i>Takti-škas</i>	<i>Lank-stus</i>
Savęs supratimas	0,158**	-0,050	0,056	0,085	0,143**	0,045	0,120*	0,103*
Savigarba	0,222**	0,062	0,058	0,181**	0,211**	0,181**	0,207**	0,132**
Autosimpatija	0,094	0,070	0,080	0,120*	0,080	0,101*	0,133**	0,101*
Kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis	0,118*	0,177**	0,145**	0,154**	0,127*	0,164**	0,150**	0,145**

* p<0,05

** p<0,01

Tuo tarpukitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkestis statistiškai reikšmingai koreliuoja su visais tolerancijos sampratos rodikliais ($p < 0,01$). Taip pat pastebėta, kad tie aukštesniųjų klasių mokiniai, kurie labiau tikisi kitų žmonių teigiamo požiūrio į save, teisingiau įvertino kai kurių tolerancijos apraiškų (dėmesingumo, kantrumo, taktiškumo ir kt.) reikšmę bei dažniau išgyveno socialiai prasmingus, su tolerancija susijusius emocinius išgyvenimus.

Tyrimo metu siekta atskleisti vyresniųjų mokinių santykio su savimi rodiklių bei šių mokinių tolerantiško elgesio stabilumo koreliacijas (2 lentelė).

Tyrimų duomenys atskleidė daug statistiškai reikšmingų pozityvaus vyresniųjų mokinių santykio su savimi ir jų tolerantiško elgesio su bendraamžiais koreliacijų. Paaikėjo, kad labiau save gerbiantys bei kitų žmonių teigiamo požiūrio į save besitikintys moksleiviai su savo bendraamžiais yra pastebimai taikingesni, kantresni, atlaidesni, taktiškesni bei lankstesni ($p < 0,01$). Šie pastebėjimai patvirtina humanistinės, egzistencinės ir kitų pakraipų psichologų iškeltą prielaidą, kad gerbiantis save žmogus gerbia ir kitus, įžvelgia ne tik savo, bet ir kito asmens vertę. Pavyzdžiui, remiantis A. Maslovo asmenybės koncepcija taip pat galima ma-

nyti, kad pagarbos sau (savojo orumo ir savosios vertės išgyvenimo) poreikius patenkinę individai yra labiau tolerantiški sau ir kitiems žmonėms, geriau suvokia savo ir kitų žmonių poreikius, elgesio motyvus, todėl pasižymi aukštesniu savęs ir kitų žmonių akceptavimo lygiu. Tiesioginį savigarbos ir tolerancijos ryšį yra pastebėję ir kiti tyrinėtojai (J. L. Sullivan, 1979, W. P. Vogt, 1997 ir kt.). Kaip nurodo W. P. Vogtas, pagal įvairias metodikas atliekant svarbiausių asmenybės poreikių patenkinimo lygio tyrimus, žmonės, sėkmingai tenkinantys savigarbos bei kitus aukštesnius poreikius, dažniausiai taip pat gauna aukštą įvertinimą ir tolerancijos klausimynuose (1997, p. 126).

Nors praktiškai visi vyresniųjų mokinių santykio su savimi rodikliai teigiamai koreliuoja su šių mokinių tolerantiško elgesio apraiškomis, pastebėta tendencija, kad geriau save suprantantys mokiniai yra mažiau dėmesingi savo bendraamžiams (nors šis ryšys nėra statistiškai patikimas). Remiantis šio amžiaus tarpinio jaunuolių psichologinius ypatumus tyrinjančių mokslininkų pastebėjimais galima manyti, kad geriau save suprantantys mokiniai

daugiau laiko skiria savo vidiniam pasauliui arba mokymuisi, todėl jie yra santykiškai mažiau dėmesingi savo bendraamžiams. Tuo tarpu menčiau save suprantantys, galbūt nevisiškai savo svarbiausius poreikius patenkinantys jaunuoliai gali jausti stipresnį poreikį artimai bendrauti su tam tikra bendraamžių grupe, taigi ir elgtis su jais dėmesingiau.

Ieškant sąsajų tarp tyrime dalyvavusių aukštesniųjų klasių mokinių teigiamo santykio su savimi ir jų tolerantiško elgesio su tėvais, taip pat atskleista nemažai statistiškai reikšmingų korelacių (3 lentelė).

Tyrimų duomenimis, geriau save suprantantys ir labiau save gerbiantys mokiniai yra mandagesni bei taikingesni, taip pat pastebimai kantresni, atlaidesni, lankstesni, taktiškesni. Ypač tolerantiški santykiuose su tėvais pasirodė patys save mėgstantys (aukštu autosimpatijos lygiu pasižymintys) mokiniai. Jie su tėvais yra mandagesni, taikingesni, kantresni, atlaidesni, taktiškesni, lankstesni ir t. t. Kitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkestis šiuo atžvilgiu turėjo kiek mažesnę reikšmę, ir tai suprantama, nes tėvų ir vaikų santykiai dažniausiai grindžia-

3 lentelė. X–XII klasių mokinių santykio su savimi rodiklių bei tolerantiško elgesio su tėvais korelacijos

<i>Tolerantiško elgesio apraiškos</i>	<i>Mandagus</i>	<i>Dėmesingas</i>	<i>Pagarbus</i>	<i>Taikingas</i>	<i>Kantrus</i>	<i>Atlaidus</i>	<i>Taktiškas</i>	<i>Lankstus</i>
<i>Savęs supratimas</i>	0,130 **	0,014	0,100 *	0,119 *	0,158 **	0,076	0,119 *	0,143 **
<i>Savigarba</i>	0,217 **	0,097	0,085	0,220 **	0,189 **	0,150 **	0,111 *	0,177 **
<i>Autosimpatija</i>	0,159 **	0,107 *	0,080	0,168 **	0,158 **	0,156 **	0,183 **	0,167 **
<i>Kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis</i>	0,094	0,038	0,006	0,132 **	0,035	0,152 **	0,117 *	0,087

* p<0,05

** p<0,01

mi besąlygine meile, o kitų žmonių požiūrio įtaka šiems santykiams yra maža.

Detalesnė tyrimo duomenų analizė parodė, kad labiausiai gerbiantys, kitų žmonių palankumo besitikintys moksleiviai gali būti ir nelabai mandagūs bei pagarbūs savo tėvams. Šio reiškinių priežastis gali būti klaidinga savimonė, o ypač nesugebėjimas adekvačiai vertinti savo asmenybės bei santykių su kitais žmonėmis (B. B. Стоун, 1983). Vis dėlto statistinė analizė atskleidė statistiškai reikšmingus ryšius tarp daugumos vyresniųjų mokinių santykio su savimi rodiklių bei vyresniųjų mokinių tolerantiško elgesio apraiškų (taikingumo, kantrumo, atlaidumo), kurie sudaro moralinės tolerancijos ir pakantos branduolį.

Analizuojant vyresniųjų klasių mokinių santykio su savimi ir jų tolerantiško elgesio su mokytojais rodiklių sąsajas, gauti tokie rezultatai (4 lentelė).

Tyrimo duomenys parodė, kad vyresniųjų mokinių santykis su savimi yra mažiau susijęs su šių mokinių tolerantiško elgesio su mokytojais stabilumu, lyginant su tiriamųjų santykio su savimi ir jų tolerancijos bendraamžių ar tėvų atžvilgiu sąsajomis. Stipresnis pastebėtas tik

aukštesnės savigarbos ir stabilesnio lankstaus moksleivių elgesio statistinis ryšys, taip pat kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkesčio ir stabilesnio taikingo bei lankstaus elgesio su pedagogais sąsaja.

Remiantis I. S. Kon ir kitų moksleivių bei mokytojų santykius tyrinėjusių autorių pastebėjimais galima manyti, kad tiriamųjų mokinių santykių su mokytojais pobūdis labai priklauso ne tik nuo mokinių vidinių savybių, bet ir nuo pačių pedagogų asmeninių savybių. Pavyzdžiui, jei mokytojai daugiausia dėmesio skiria mokinių pažangumui ir pagal tai vertina moksleivius, jie gali „už pažymių nebematyti besimokančiojo individualybės“ (И. С. Кон, 1989, p. 123), tarp mokytojų ir mokinių gali kilti konfliktai. Nors mokykliniame gyvenime konfliktų išvengti sunku, I. S. Kono nuomone, mokytojai turėtų stengtis nevaržyti mokinių minčių, neprimesti jiems supaprastinto požiūrio į sudėtingas gyvenimo problemas, nebijoti drąsių, galbūt „neoficialių“ požiūrių ar idėjų. Taip pat svarbu, kad pedagogai sugebėtų laisvai, autentiškai emocionaliai bendrauti su mokiniais, atsižvelgdami į svarbiausius mokiniams rūpimus klausimus.

4 lentelė. X–XII klasių mokinių santykio su savimi bei tolerantiško elgesio su pedagogais koreliacijos

<i>Santykio su savimi rodikliai</i>	<i>Tolerantiško elgesio apraiškos</i>	<i>Mandagus</i>	<i>Dėmesingas</i>	<i>Pagarbus</i>	<i>Taikingas</i>	<i>Kantrus</i>	<i>Atlaidus</i>	<i>Taktiškas</i>	<i>Lankstus</i>
Savęs supratimas		-0,001	0,010	0,007	0,062*	0,046	0,013	0,077	0,095
Savigarba		0,037	0,107*	0,055	0,128*	0,087	0,116*	0,068	0,161 **
Autosimpatija		0,018	0,014	0,029	0,124*	0,051	0,038	0,031	0,100*
Kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis		0,107*	0,082	0,111*	0,161 **	-0,032	0,104*	0,045	0,175 **

* p<0,05

** p<0,01

4. Pozityvaus mokinių santykio su savimi ypatumai. Kadangi tyrimo rezultatai atskleidė gausius statistiškai reikšmingus vyresniųjų mokinių tolerantiško elgesio apraiškų ir jų santykio su savimi ypatumų ryšius, tyrimo metu siekta įvertinti šių mokinių savigarbos, autosimpatijos, kitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkesčio bei savęs supratimo lygį (1 pav.).

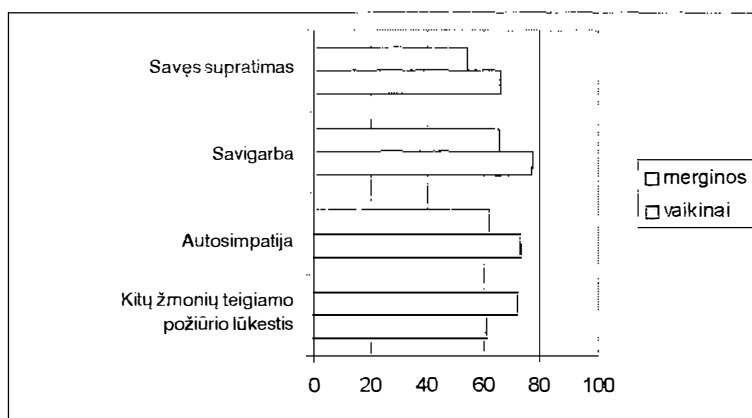
Kaip atskleidė tyrimo duomenų sugretinimas, vaikinių savigarbos, autosimpatijos ir savęs supratimo lygis yra aukštesnis negu jų bendraamžių merginų. Tačiau merginos labiau nei vaikinai tikisi teigiamo kitų žmonių požiūrio į save. Statistinė tyrimo duomenų analizė parodė, kad skirtingų lyčių mokinių savigarbos skirtumas nėra statistiškai reikšmingas (χ^2 kvad. = 6,3, $p = 0,09$), autosimpatijos ir savęs supratimo skirtumas reikšmingas (χ^2 kvad. kriterijus atitinkamai 12,9, $p < 0,01$ bei 12,5, $p < 0,01$), o kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkesčio skirtumas gana reikšmingas (7,7, $p = 0,05$).

Remiantis V. V. Stolino požiūriu, kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis yra sietinas su empatiškumu, kaip gebėjimu pamatyti save kitų žmonių akimis. Tiek tyrimo duomenys, tiek

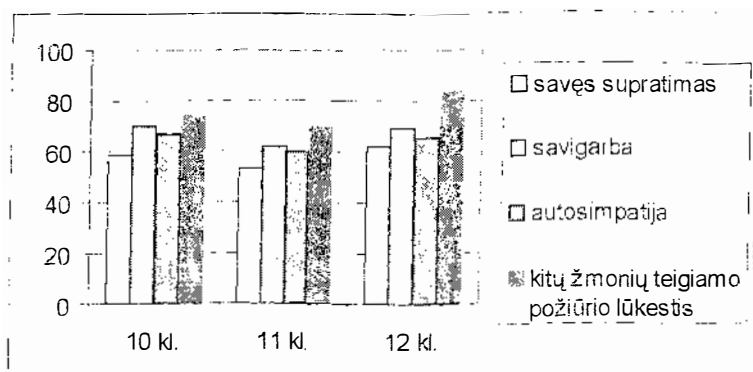
ir kitų tyrinėtojų pastebėjimai leidžia manyti, kad geri santykiai su aplinkiniais žmonėmis merginoms yra svarbesni negu jų bendraamžiams vaikinams. Taip pat merginos yra labiau empatiškos, geresnės klausytojos, joms svarbiau užmegzti ryšius su kitais žmonėmis, palaikyti teigiamą emocinį kontaktą. Kaip nurodo A. Paškus, moterys apskritai labiau „linksta rodyti simpatiją kitiems ir nori to paties susilaukti iš kitų“ (1995, p. 24), tuo tarpu vaikinams labiau rūpi prestižas, aukštas statusas bendraamžių bendruomenėje, gera nuomonė apie save. Vis dėlto žymi dalis (apie trečdalis) tyrime dalyvavusių X–XII klasių mokinių stokojo pasitikėjimo, pagarbos sau, savęs supratimo ir tai gali trukdyti jų tolerantiškiems santykiams su kitais žmonėmis.

Siekiant atskleisti vyresniųjų mokinių santykio su savimi raidos tendencijas, buvo palyginti skirtingo amžiaus mokinių santykio su savimi rodikliai (2 pav.).

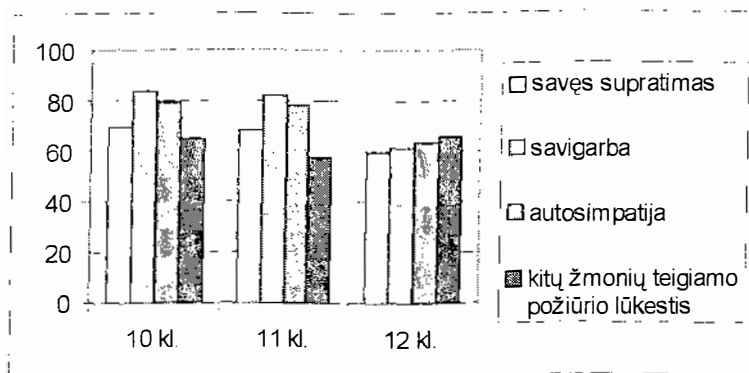
Tyrimo duomenys parodė, kad vienuoliktojų merginų santykis su savimi mažiau pozityvus negu X ar XII klasių mokinių. Palyginus X ir XII klasių mokinių santykio su savimi ypaty-

1 pav. Skirtingos lyties X–XII klasių mokinių pozityvaus santykio su savimi rodiklių palyginimas (proc.)

2 pav. X–XII klasių merginų pozityvaus santykio su savimi sklaida (proc.)

3 pav. X–XII klasių vaikinių pozityvaus santykio su savimi sklaida (proc.)

bes matyti, kad šių mokinių savęs supratimas bei kitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkestis šiek tiek padidėja, tačiau savigarbos ir autosimpatijos lygis šiek tiek sumažėja. Nors šis skirtumas statistiškai nelabai reikšmingas, tokia santykio su savimi rodiklių kaitos tendencija yra nelabai palanki šių mokinių tolerancijos raidai. Be to, remiantis tyrimo duomenimis galima manyti, kad dalies vyresniųjų mokinių nepakankamai pozityvus santykis su savimi gali būti kliūtis tolesnei brandžios asmenybės raidai.

Šiek tiek skirtingos tendencijos atskleistos pasidomėjus skirtingų klasių vaikinių santykio su savimi ypatumais (3 pav.).

Paaikškėjo, kad vaikinių pozityvus santykis su savimi vyresnėse klasėse ne padidėja, kaip buvo galima tikėtis, bet susilpnėja. Ypač akivaizdus dvyliktokų savigarbos bei autosimpatijos sumažėjimas, ir tik šių mokinių kitų žmonių teigiamo požiūrio į save lūkestis šiek tiek padidėja. Nors statistinė analizė neatskleidė statistiškai reikšmingų tiriamųjų santykio su savimi pokyčių, remiantis gautais duomenimis galima manyti, kad vyresniųjų mokinių santykio su savimi raidos tendencijos nėra palankios jų tolerancijai puoselėti.

Tiek merginų, tiek ir vaikinių santykį su savimi vyresnėse klasėse galėjo lemti ir specifinės

rėngimosi stoti į aukštąsias mokyklas sąlygos. Kadangi savigarba, autosimpatija ir kiti santykio su savimi rodikliai gali būti tiesiogiai proporcingi jaunuolių laimėjimams ir atvirkščiai proporcingi aplinkinių ir jų pačių aspiracijoms (J. James, G. Valickas), galima pagrįstai manyti, kad dvilyktų klasių mokiniai, kurių dauguma išgyvena svarstymų ir dvejonų dėl savo profesinės ateities metą, iš tiesų save vertina kritiškiau negu žemesnių klasių mokiniai.

Remiantis tyrimo rezultatais galima daryti šias išvadas:

Pozityvesniu santykiu su savimi pasižymintys mokiniai ne visada geriau suvokia tolerancijos esmę ir prasmę. Tačiau statistinė analizė atskleidė, kad tie mokiniai, kurie labiau tikisi teigiamo kitų žmonių požiūrio į save, pastebimai geriau suvokė tolerancijos esmę bei prasmę, išgyveno socialiai prasmingesnes su tolerancija susijusias emocijas.

Pozityviu santykiu su savimi pasižymintys mokiniai yra pastebimai tolerantiškesni bendraudamisu bendraamžiais, tėvais ir pedagogais. Paaiškėjo, kad geriau save suprantantys, labiau save gerbiantys ir sau simpatiją jaučiantys mokiniai yra pastebimai taikingesni, kantresni, atlaidesni, lankstesni, taktiškesni, mandagesni su tė-

vais. Bendraudami su mokytojais šie mokiniai ypač pasižymėjo taikingesniu ir lankstesniu elgesiu. Tai reiškia, kad pozityvus santykis su savimi gali būti reikšminga aukštesniųjų klasių mokinių tolerancijos ugdymo prielaida.

Maždaug dviejų trečdalių tyrime dalyvavusių aukštesniųjų klasių mokinių savigarba yra gana aukšto lygio, autosimpatijos ir kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkesčio lygis šiek tiek mažesnis, o labiausiai stokojama adekvataus savęs supratimo. Remiantis šiais duomenimis galima manyti, kad maždaug trečdalis vyresniųjų mokinių santykis su savimi yra nepakankamai adekvatus arba negatyvus.

Tyrime dalyvavę vaikinai pasižymėjo aukštesniu savigarbos, autosimpatijos ir savęs supratimo lygiu nei jų bendraamžės merginos, tačiau merginos pranoko vaikus kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkesčiu. Nerimą kelia pastebėta tendencija, kad daugumos šių moksleivių santykis su savimi aukštesnėse klasėse netampa labiau pozityvus, o daugelio vaikinų savigarbos, autosimpatijos bei savęs supratimo lygis netgi suprastėja.

Tyrimo rezultatai leidžia tikėtis, kad padedant mokiniams labiau save gerbti, geriau save suprasti, labiau save mėgti bei tikėtis kitų žmonių teigiamo požiūrio galima taip pat paskatinti ir jų tolerancijos raidą.

LITERATŪRA

1. Bitinas B. Ugdymo filosofijos pagrindai. Vilnius, 1996.
2. Jackūnas Ž. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Vilnius, 1992.
3. Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius, 1995.
4. Lukšienė M. Pilietišumo ugdymas // Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos. Vilnius, 1992.
5. Paškus A. Žmogaus meilės. Vilnius, 1995.
6. Sullivan J. L., Marcus G. E., Piereson J., Feldman S. The development of political tolerance: The impact of social class, personality, and cognition // *International Journal of Political Education*. 1979 / 2, p. 115–139.
7. Suslavičius A., Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarcos darbuotojams. Vilnius, 1999.
8. Valickas G. Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius, 1991.
9. Vogt W. P. Tolerance and Education: learning to live with diversity and difference. Sage Publications, 1997.
10. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва, 1986.
11. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва, 1989.
12. Столин В. В. Психодиагностика самосознания. Москва, 1987.
13. Столин В. В. Самосознание личности. Москва, 1983.

INFLUENCE OF THE RELATIONS TO SELF OF OLDER SECONDARY SCHOOL PUPILS TO THEIR TOLERANCE

Andrius Sprindžiūnas

S u m m a r y

The aim of this article is to reveal main correlations among most important indicators of older pupils' positive relations with themselves (self-understanding, self-esteem, self-sympathy and expectation of others' positive attitude) and some peculiarities of their tolerance. The statistical analysis revealed significant correla-

tions among these inner factors and some indicators of the pupils' understanding tolerance and their tolerant behavior with their peers, parents and teachers. Thus, the research data revealed that approx. One third part of the older pupils do not understand or respect themselves properly.

Gauta 2000 09 10

Priimta 2000 10 15